

УДК: 378. 011.3 : 159.9 : 001.76: 371.15

*Ігнатович Олена Михайлівна* - кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний співробітник відділу професіології та психолого-педагогічної діагностики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

*E-mail: lena\_ignat70@ukr.net*

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**Анотація.** У публікації автором презентовані результати методологічного аналізу проблеми розвитку культури особистості в контексті діяльнісної теорії; висвітлено теоретичні постулати психологічних досліджень діяльності та культури особистості; визначено провідні принципи, що розкривають структуру та особливості інноваційної педагогічної діяльності; в руслі принципу творчої самодіяльності суб'єкта висвітлено питання про співвідношення культури особистості та її діяльності; розглянуто культуру особистості як спосіб інноваційної педагогічної діяльності та результат розпредметнення; акцентовано увагу на необхідності змін у змісті й технологіях професійної підготовки педагогічних працівників, післядипломної освіти педагогів-практиків з урахуванням можливостей розвитку в них відповідного рівня інноваційної культури.

**Ключові слова:** психологічна теорія діяльності, культурна детермінація діяльності, культура особистості.

*Ignatovych Olena* - Candidate of psychological Sciences, Senior research fellow of the Department of professionalim and psychological-pedagogical diagnostics, Institute of Pedagogical and Auld Education of the NAPS of Ukraine.

*E-mail: lena\_ignat70@ukr.net*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF CULTURAL  
DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUAL AS A SUBJECT OF INNOVATIVE  
PEDAGOGICAL ACTIVITI

**Summary.** In this publication the author presents the results of the methodological analysis of the problem of cultural development of the individual in the context of activity theory; the theoretical postulates of psychological researches activity and culture of the personality; defined guiding principles that reveal the structure and features of innovative pedagogical activity; in line with the principle of creative initiative of the subjekt illuminated with the correlation of the individual's culture and its activities; this paper considers the phenomenon of cultural identity as a way of innovative pedagogical activity and the result of objectification; the attention is focused in the need for change in the content and technology professional education teaching staff, postgraduate education of practicing teachers with the development they have the appropriate level of innovation culture

**Keywords:** psychological theory of activity, cultural conditionality of activity, culture of personality.

*Игнатович Елена Михайловна - кандидат психологических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела профессиологии и психолого-педагогической диагностики Института педагогического образования и образования взрослых.*

*E-mail: lena\_ignat70@ukr.net*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ  
ЛИЧОСТИ КАК СУБЪЕКТА ИННОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ  
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

**Аннотация.** В публикации автором представлены результаты методологического анализа проблемы развития культуры личности в контексте деятельностной теории; освещены теоретические постулаты психологических исследований деятельности и культуры личности; определены ведущие принципы, раскрывающие структуру и особенности инновационной педагогической деятельности; в русле принципа творческой самодеятельности субъекта освещен вопрос о соотношении культуры личности и ее деятельности; рассмотрен феномен культуры личности как способ инновационной педагогической деятельности и результат распремечивания; акцентировано внимание на необходимости изменений в содержании и технологиях профессиональной подготовки педагогических работников, последиplomного образования педагогов-практиков с учетом развития у них соответствующего уровня инновационной культуры.

**Ключевые слова:** психологическая теория деятельности, культурная детерминация деятельности, культура личности

**Вступ. Постановка проблеми.** Узальнюючи провідні ідеї культурно-історичної теорії Л.Виготського про: важливу роль психології аналізу практичної діяльності людини в розробці проблеми про виникнення свідомості; про взаємозв'язок свідомості та діяльності; про детермінацію генезису та структури психічних процесів в розвитку особистості діяльністю людства, що історично розвивається; про опосередкований характер діяльнісної детермінації психічних функцій, засобами опосередкування якої постають продукти культурно-історичної діяльності людства, можна зробити припущення, що розвиток особистості детермінується привласненням культури як способу діяльності, результатом чого є становлення особистісної культури діяльності, в якій особистість виступає як суб'єкт діяльності та носій, транслятор і творець культури. Таким чином, виникає необхідність методологічного аналізу проблеми культури особистості в контексті діяльносної теорії для визначення особливостей і характеру співвідношення культури особистості та її діяльності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розвиток інноваційної культури педагогічних працівників як наукова проблема має розгалужені філософські, економічні, соціологічні, культурологічні, педагогічні, психологічні та інші виміри. Обґрунтуванню закономірностей функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах, визначенню структури змісту та результатів інноваційної діяльності присвячені праці К.Ангеловські, Л.Буркової, Л.Даниленко, Л.Захарової, М.Кларина, Н.Клокар, О.Козлової, Ю.Максимова, В.Паламарчук, І.Підласого, Л.Подимової, М.Поташника, В.Сластьоніна, О.Хомерики, Н.Юсуфбекової та ін. Дослідники надають різного значення тим чи іншим компонентам у структурі інноваційної педагогічної діяльності, але не вирішують остаточно проблеми цілісного уявлення про інноваційну культуру особистості. Основні напрями розвитку психологічної культури, особливості педагогічної майстерності та психологічної готовності педагогічних працівників до інноваційної діяльності висвітлюються у працях Г.Балла, М.Бастуна, І.Зязюна, А.Красовського, В.Кулініченко, Е.Помиткіна, В.Рибалки, З.Становських та ін. Фактори здійснення інновацій в освіті та різні аспекти інноваційної культури особистості як складової загальної культури та умови її розвитку обґрунтовується у працях О.Аматьєвої, В.Войтко, Н.Гавриш, І.Єрмакова, В.Кременя, Р.Миленкової, А.Ніколаєва, А.Поскрякова, Ю.Ситник та ін. Закони і принципи інноваційних педагогічних процесів, що розкриті у працях В.Бегея, Ю.Васильєва, І.Дичківської, В.Маслова та ін. стають необхідним підґрунтям для розвитку сучасної освіти та психолого-педагогічної науки і практики. Теоретичні основи педагогічної інноватики, закономірності інноваційного освітнього менеджменту, концепція розвитку інноваційної культури цивілізаційного суб'єкта у змісті єдиної стратегії соціальної освіти у країнах СНД, що охарактеризовані в наукових працях В.Афанасьєва, Л.Ващенко, В.Бондаря, В.І.Загвязинського, Р.Дафта, П.Дакера, Г.Дмитренка, Г.Єльнікової, С.Ільєнкової, Л.Калініної, Л.Карамушки, О.Коберника, Н.Коломінського, Ф.Корольова, В.Коростильова, В.Каширина, О.Кашириної, В.Крижка, В.Лазарєва,

Є.Павлютенкової, В.Пікельної, М.Портера, М.Поташкина, Н.Пугачової, В.Смірнова, Ф.Тейлора, Л.Товажнянського, А.Файоля, Р.Фатхутдінова, Ф.Хміля, О.Хуторського, О.Шпака виступають необхідним підґрунтям для здійснення теоретико-методологічного аналізу проблеми розвитку культури особистості, що є субєктом інноваційної педагогічної діяльності.

**Мета статті.** Мета цієї статті полягає у визначенні теоретико-методологічних засад розвитку інноваційної культури педагогічних працівників.

**Методи дослідження.** Розкриття теоретико-методологічних засад розвитку інноваційної культури педагогічних працівників здійснено шляхом реалізації системно-структурного та логіко-психологічного аналізу, узагальнення, синтезу, систематизації наукових даних з досліджуваної проблеми.

**Результати дослідження.** Поняття людської діяльності виникло ще в античності, але концептуалізація діяльності як онтологічно специфічної, інтегральної і пріоритетної сфери людського буття склалося у філософії Нового часу, коли формується принципово новий тип мислення, який стверджує діяльне, активне, перетворювальне ставлення людини до світу. Першим в історії філософії сформулював принцип діяльності в якості субстанціального і, отже, універсального, Р.Декарт у своєму вченні про рівноправність протяжної та мислячої субстанції [1]. Наступний крок до розгляду діяльності як підстави всієї культури був зроблений німецькою класичною філософією. Так, І.Кант визначив людину як суб'єкт діяльності, а її спонукальним моментом вбачав подолання розриву зв'язку між тим, що є та тим, що має бути [2]. І.Фіхте звів діяльність в основу всіх сфер людської культури. Він сформулював найважливіші для діяльнісної теорії положення: 1) людина - активний початок діяльності; 2) протиріччя між потрібними уявленнями «Я» і реальністю («не-Я») як джерело діяльності, 3) діяльність як процес, що має об'єктивну, загальну форму; 4) реалізація діяльності у сфері суспільних відносин [3]. Подальший розвиток раціоналістичної концепції діяльності здійснено Г.Гегелем. Діяльність

в гегелівській концепції постає у формі доцільного процесу, що з'єднує мету з результатом, окреслюючи простір, в межах якого вона може бути визначена. Отже, за Г.Гегелем діяльнісний процес є об'єктивним, що дозволяє виявити принципи функціонування суспільного організму, де первинним стає наявність глибокого змістовного зв'язку між індивідами [4].

Подальші наукові погляди на проблеми діяльності людини тісно пов'язані з марксизмом, в контексті якого діяльність постала у вигляді складної системи, що розвивається, що відбиває процес становлення об'єктивного та суб'єкта, тобто процес створення необхідного зв'язку між: об'єктивним та суб'єктивним; матеріальним та ідеальним; індивідом та суспільством; потребою та предметом потреби; формою цілепокладання і формою доцільності процесу. Основні принципи марксистської теорії діяльності побудовані на тому, що: діяльність є наслідком опосередкованості людини та природи суспільством; характеризується універсальністю; супроводжується об'єктивацією потреби, є об'єктивним процесом; виступає як відображення суб'єктивного моменту соціальності; доцільність діяльності є формою зв'язку суб'єкта з об'єктивним процесом; в системі діяльності існують емпіричний і реалізаційний рівні.

Таким чином, марксизм був методологічним узагальненням досягнень науки XIX століття, останнім словом науково-еволюційного методу, з урахуванням радикальних зрушень в природознавстві, технічному прогресі і самому типі людської цивілізації тієї епохи. Історичний оптимізм класичного марксизму, його глибока віра в безмежні можливості перетворювальної людської діяльності співпали з потребами психологічної науки. Марксизм став методологічною основою для виникнення та розвитку теорії діяльності в психології.

Теорія діяльності стала загальнопсихологічною парадигмою після обґрунтування науковою школою О.Леонтьєва категорії предметної діяльності, її поширення на внутрішні процеси - процеси свідомості, подальшого розвитку наукових поглядів Л.Виготського про використання психологічних знарядь в процесі культурного розвитку психічних процесів, їх доповнення положеннями

про діяльнісне опосередкування становлення психічного образу та свідомості, про єдність структурного оформлення предметної та психічної діяльності.

Ядро теорії діяльності, за влучним висловом В.Давидова, становив принцип предметності. Специфіка предметної детермінації полягає в тому, що об'єкти зовнішнього світу не безпосередньо впливають на суб'єкт, а тільки будучи перетвореними в процесі діяльності, завдяки чому досягається більша адекватність їх відображення у свідомості. У своїй розвинутій формі предметність властива виключно діяльності людини. Вона виявляється в соціальній зумовленості діяльності людини, її зв'язку зі значеннями, що фіксовані в закріплених в знаряддях схемах дій, в поняттях мови, соціальних нормах [5]. Так О.Леонтьєв, розглядаючи проблему предметності діяльності в своїх дослідженнях, зазначив: «... предмет діяльності виступає двояко: первинно - у своєму незалежному існуванні тоді, як підкоряє собі і перетворює діяльність суб'єкта, вдруге - як образ предмета, як продукт психічного відображення його властивостей, що здійснюється в результаті діяльності суб'єкта та інакше здійснитися не може» [6]. В цьому висловленні презентується розуміння О.Леонтьєвим діяльності як процесу, що організується предметами зовнішнього середовища, залученими до діяльносної структури суб'єкта в актах опредмечування та розпредмечування.

Грунтуючись на такому розумінні діяльності ми прийшли до висновку, що в руслі діяльнісного підходу існує можливість розглядати культуру як спосіб цілеспрямованої діяльності людини. У сфері культури людина формується як соціальний суб'єкт і, водночас, своєю діяльністю створює предметний світ. Культура тут постає способом цілеспрямованої, у тому числі й творчої діяльності, в якій людина повторює себе в свідомості та в діяльності. Загальнолюдське та особистісно-індивідуальне поєднуються в культурі, котра охоплює всі сфери життєдіяльності людини, перебуваючи в діалектичному взаємозв'язку з ними. Але культура є не самою діяльністю, а тим способом, яким здійснюється цілеспрямована (свідома) діяльність. Сукупність матеріальних, практичних і духовних надбань суспільства які відображають

рівень його історичного розвитку, втілюються в повсякденній діяльності людини, знаходять відображення у її різноманітних характеристиках. Оволодіваючи ними як способами діяльності, людина стає культурною, відбувається становлення особистісної культури діяльності. Формуючись як особистість, людина відчуває на собі безліч культурних впливів. Це і досвід загальнолюдської культури, і конкретно-історичний час, в якому вона живе, і національна культурна атмосфера, як її безпосереднє культурне оточення і середовище, в якому відбувається залучення людини до діяльності. Динамічні зміни в розвитку особистісної культури діяльності відбуваються в процесах опредмечування та привласнення культури діяльності людства.

Ця думка простежується в працях В.Давидова, який в контексті теорії розвивального навчання зазначив: «...тільки оволодіння, набуття, освоювання, привласнення ... суспільної природи, опредметненої в матеріальній та духовній культурі, тобто в особливих продуктах предметної діяльності попередніх поколінь людей, відбувається формування його (індивіда) власної діяльності...Все, що в результаті виступає як діяльність індивіда, а також умови її формування – все це спочатку існувало як суспільний взірець поза та незалежно від цього індивіда» [7].

Концептуальні ідеї Л.Виготського про опосередкований характер вищих психічних функцій, про використання зовнішніх і внутрішніх засобів, знаків як «знарядь», за допомогою яких людина опановує діяльністю та переходить до цілеспрямованої довільної регуляції, стали підґрунтям для визначення О.Леонтьєвим в теорії діяльності ключових положень про опосередкування психічного відображення тим змістовним процесом, який пов'язує суб'єкта з предметним світом, тобто процесом предметної діяльності, а також про єдність побудови зовнішньої і внутрішньої діяльності [8]. Саме ці положення пояснюються в діяльнісній теорії принципом інтеріоризації-екстеріоризації як механізма засвоєння суспільно-історичного досвіду. О.Леонтьєв продовжив і розвивив ідею Л.С.Виготського про інтеріоризацію, вказуючи, що інтеріоризація як поступове перетворення зовнішніх дій у внутрішні, розумові є



процес, що необхідно здійснюється в онтогенетичному розвитку людини. Його необхідність О.Леонтьєв визначив тим, що центральним змістом розвитку людини є присвоєння нею досягнень історичного розвитку людства, в тому числі досягнень людської думки, людського пізнання. Вчений вважав, що людина будує нову розумову дію як дію зовнішню, розгорнуту за змістом. В такій екстеріоризованій формі, у формі розгорнутої зовнішньої дії виникає дія розумова. Згодом, у результаті її поступового перетворення, а власне узагальнення, специфічного скорочення ланок та зміни рівня, на якому вона виконується, відбувається її інтеріоризація, яка тепер уже цілком відбувається в розумі людини [9].

При цьому діяльність розумілася представниками школи О.Леонтьєва не просто як сукупність процесів реального буття людини, опосередкованих психічним відображенням, а як така, що несе в собі ті внутрішні протиріччя і трансформації, які породжують психіку, яка виступає, в свою чергу, як умова здійснення діяльності. У своїй праці «Діяльність. Свідомість. Особистість», аналізуючи проблему діяльності, О.Леонтьєв звернувся до ідеї представника культурології Л.Уайта про культурну детермінацію явищ в суспільстві та в поведінці індивідів: «Особливо слід виділити спроби вирішити проблему, що йдуть з боку ... культурології... Виникнення людини та людського суспільства призводить до того, що перш прями, натуральні зв'язки організму із середовищем стають опосередкованими культурою, що розвивається на базі матеріального виробництва. При цьому культура виступає для індивідів у формі значень, переданих мовними знаками - символами» [10].

У відповідності з цим, вважаємо доцільним зауважити на культурно-історичному підході до вивчення психіки, що вимагає розуміння навколишньої соціальної практики як невід'ємної та обов'язкової частини розвитку особистості. У процесі формування людської культури культурне опосередкування створює такий тип розвитку, при якому діяльність попередніх поколінь накопичується в сьогоденні як специфічно людська складова навколишнього середовища. Соціальний світ впливає на індивіда не тільки

через дії реально існуючих людей, які розмовляють, спілкуються, показують приклад або переконують, але й через латентні способи дій і об'єкти, створені людьми в навколишньому оточенні індивіда.

В трактовці теорії діяльності С.Рубінштейна, який обґрунтував принцип єдності свідомості та діяльності, провідним предметом аналізу при вирішенні питання про співвідношення зовнішньої практичної діяльності і свідомості розглядалася психіка, її істотні об'єктивні зв'язки та опосередкування в діяльності. С.Рубінштейн вважав, що психічну діяльність не можна розуміти як таку, що формується в результаті згортання зовнішньої. В його формулюванні принципа детермінованості психічного зовнішні причини діють засобами внутрішніх умов. При такому трактуванні діяльність та свідомість розглядалися вченим у нерозривній єдності. Ця думка С.Рубінштейна прослідковується в змісті написаної ним статті «Принцип творчої самодіяльності». В ній С.Рубінштейн презентував змістовну рефлексію внутрішніх підстав ідеї абстрактно-загальної діяльності. В якості предмета аналізу вчений обрав не діяльність як таку, а її загальну, розвинену форму – творчу самодіяльність суб'єкта. Саме ця розвинена форма стає для С.Рубінштейна ключем до розуміння діяльності «взагалі», включаючи її найпростіші, «клітинні» форми: «... Лише коли з боку суб'єкта є акт творчої самодіяльності, його об'єкт - самостійний світ. Кожен «акт» рецептивності - сприйняття «явищ», не мають ніякого в собі обґрунтованого існування, кожен акт, в якому вибудовується переді мною світ, є акт творчої самодіяльності...». Тим самим С.Рубінштейн обґрунтовує закономірність творення суб'єктом себе в акті самодіяльності. Вчений писав: «...суб'єкт у своїх діяннях, в актах творчої самодіяльності не тільки виявляється та проявляється, він в них творить себе та визначається. Тому тим, що він робить, можна визначати те, що він є. Напрямок його діяльності можна визначати та формувати його самого. Діяльність, яка визначає об'єкт, на якому вона здійснюється, визначає тим самим і суб'єкт, який її здійснює. Індивідуальність великого художника не тільки виявляється, вона й твориться в процесі творчості. Така взагалі відмінна риса всього органічного:

функціонуючи, організм сам формується. Створюючи свій твір, художник тим самим створює й свою власну естетичну індивідуальність. У творчості твориться і сам творець... Лише в організації світу думок формується мислитель; в духовній творчості виростає духовна особистість... Одним і тим же актом творчої самодіяльності створюючи і його і себе, особистість створюється та визначається, лише включаючись в осягаюче її ціле...» [11].

Звернення до принципу творчої самодіяльності суб'єкта надає нам можливість висвітлити питання про співвідношення культури особистості та її діяльності. У нашому розумінні творча самодіяльність як загальна розвинута форма діяльності уявляє собою культуру діяльності людства, тобто сукупність способів свідомої діяльності суб'єктів, спрямованої на створення предметних в цій діяльності продуктів, привласнення, розпредметнення яких відбувається в процесі становлення особистості як суб'єкта (носія, транслятора та творця) культури діяльності людства. Суб'єкт культури діяльності (за С.Рубінштейном творчої самодіяльності) здійснює перетворення дійсності та створення світу свої власної, особистісної культури діяльності.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Таким чином, в змісті статті визначено одне з вихідних положень концепції розвитку інноваційної культури педагогічних працівників, яке полягає в тому, що особистісна культура діяльності є результатом розпредметнення суб'єктом світу культури діяльності: засвоєння ним та привласнення психологічної структури діяльності людства, включаючи всі її рівні від нижчих до вищих: потреби, мотиви спрямованість, знання, уміння, навички, види діяльності. Зважаючи на те, що сучасна педагогічна праця вимагає від особистості нових професійних компетенцій, зосередження зусиль і часу не тільки на їх усвідомлення, а й на опанування та впровадження в педагогічну практику, акцентуємо увагу на необхідності змін у змісті й технологіях професійної підготовки педагогічних працівників, в організації післядипломної освіти педагогів-практиків з урахуванням необхідності розвитку в них відповідного рівня інноваційної культури засобами педагогічної інноватики, оскільки XXI

століття - ера принципово нових знань і способів пізнання. Фахівець ХХІ століття - це висококваліфікована інноваційна особистість, яка здатна до творення, впровадження та використання педагогічних інновацій, спроможна вирішувати проблеми нестандартним шляхом і діяти самостійно, ініціативно, брати на себе відповідальність за власні дії та рішення. Здатність до інновації стала умовою орієнтації людини в швидкозмінних і швидкоплинних світових процесах, умовою не тільки адаптації до них, а й власної життєтворчості. Тому педагогічний працівник, який хоче відповідати вимогам сьогодення, повинен усвідомити необхідність знань теорії інновацій та інноваційних процесів в освіті.

### Література

1. *Философский словарь* / [под ред. И.Т.Фролова]. – 5 – е изд. – М: Политиздат, 1987. – С.65-67.
2. *Философский словарь* / [под ред. И.Т.Фролова]. – 5 – е изд. – М: Политиздат, 1987. – С.255-256.
3. *Философский словарь* / [под ред. И.Т.Фролова]. – 5 – е изд. – М: Политиздат, 1987. – С.587-589 с.
4. *Философский энциклопедический словарь*. – М., 1983. – 610 с.
5. *Давыдов В.В. Теория развивающего обучения* / В.В. Давыдов. – М.: Интор, 1996. – 544 с.
6. *Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность* / А.Н. Леонтьев. – Изд. 2–е. – М.: Политиздат, 1977. – С.84
7. *Давыдов В.В. Теория развивающего обучения* / В.В. Давыдов. – М.: Интор, 1996. – С.173.
8. *Выготский Л.С. Собрание сочинений* / Л.С. Выготский // В 6–ти т. – М.: Педагогика, 1984. Т. 4. – 433 с.
9. *Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: [в 2–х т.]* / А.Н. Леонтьев. – М., 1983. – 532 с.

10. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – Изд. 2-е. – М.: Политиздат, 1977. – С.117.

11. *Рубинштейн С.Л.* Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики / С.Л. Рубинштейн // Ученые записки высшей школы г. Одессы, т.11.– Одесса, 1922. – С. 29–43.

### **Bibliography**

1. *Philosophical dictionary* / [edited by I.T. Frolov]. – 5 – ed. – М: Politizdat, 1987. – P. 65-67.

1. *Philosophical dictionary* / [edited by I.T. Frolov]. – 5 – ed. – М: Politizdat, 1987. – P. 255-256.

1. *Philosophical dictionary* / [edited by I.T. Frolov]. – 5 – ed. – М: Politizdat, 1987. P. 587-589 С.

2. *Encyclopedic dictionary of philosophy*. – М., 1983. – 610 p.

3. *Davydov V.V. the Theory of developmental education* / V.V. Davydov. – М.: Intor, 1996. – 544 p.

1. *Leont'ev A.N. Activity. Consciousness. Personality* / A.N. Leont'ev. – Ed. 2–E. – М.: Politizdat, 1977. – P. 84

1. *Davydov V.V. The theory of developmental education* / V.V. Davydov. – М.: Intor, 1996. – P. 173.

2. *Vygotsky L.S. the collected works* / L.S. Vygotsky // In 6 T. М.: Pedagogy, 1984. Vol. 4. – 433 p.

1. *Leont'ev A.N. Selected psychological works: [in 2 volumes]* / A.N. Leont'ev. – М., 1983. – 532 p.

1. *Leont'ev A.N. Activity. Consciousness. Personality* / A.N. Leont'ev. – Ed. 2–E. – М.: Politizdat, 1977. – P. 117.

1. *Rubinstein S.L. Principle of creative initiative. To the philosophical foundations of modern pedagogy* / S.L. Rubinstein // scientific notes of the higher school of Odessa, 11. – Odessa, 1922. – P. 29-43.

